IJTIMOIY TARAQQIYOT QONUNLARINING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Kimsanboyeva Zuhra Saminjon qizi
NamDU Ijtimoiy gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi
(Ma'naviyat asoslari) yo'nalishi 2-kurs magistranti
kimsanboyevazuhra@gmail.com

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE LAWS OF SOCIAL DEVELOPMENT

Annotation: This article describes the theoretical and methodological foundations of the laws of social development and its manifestation in the scientific research of world and Uzbek scientists during historical development.

Key words: society, development, law, idealism, dialectic, social process.

Jamiyat g'oyat murakkab va ko'p qirrali hodisa bo'lib, muttasil ravishda o'zgarish va rivojlanish hususiyatiga ega. Insonlarning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini o'zaro ta'minlash asosiga qurilgan bu ijtimoiy tizim obyektiv qonuniyatlar asosida rivojlanib boradi. Shu o'rinda, muayyan tizimlarni tartibga soluvchi va ularning taraqqiyot tendensiyalarini ifodalovchi qonun haqida to'xtalish joizdir.Jamiyatning rivojlanish qonuniyatlarini bilish, ijtimoiy hayotimizning iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy soxalarida namoyon bo'layotgan ziddiyatlarni chuqur va atroflicha anglab, ularni o'z vaqtida bartaraf etish, mamlakatimizni ilmiy asosda boshqarish-insonning baxt-saodati, istiqboli uchun zarur bo'lgan barcha narsalarni yaratib berishning asosiy omilidir.[1] Qonun - muayyan shart-sharoitda voqealar rivojining xususiyati va yo'nalishini belgilaydigan, ma'lum qat'iy natijani taqozo etadigan, obyektiv dunyodagi narsa va hodisalarning muhim, zaruriy, umumiy, nisbiy barqaror munosabatlaridir. Qonun muayyan bir natijani tug'dirib, voqealar rivojlanishining xususiyatlari va yo'nalishini belgilab berar ekan, bu narsa ilmiy va amaliy faoliyatda obyektiv qonunlar asosida harakat qiladigan zaruriy, umumiy va barqaror munosabatlarni ko'rsatibgina qolmay, balki kelajakda ular rivojining yo'nalishlarini ham hisobga olishni talab etadi. Qonunlar amal qilish sohasiga qarab tabiat va jamiyat (ijtimoiy) qonunlariga bo'linadi. Bu qonunlarning quyidagi farqlari mavjud bo'lib, ular: tabiat qonunlari tabiatdagi stixiyali kuchlarning o'zaro ta'siri shaklida namoyon bo'lsa, ijtimoiy taraqqiyot qonunlari esa ongga ega bo'lgan kishilarning faoliyati orqali namoyon bo'ladi;

- uzoq amal qiluvchi tabiat qonunlaridan farq qiluvchi jamiyat qonunlari qisqaroq vaqt ichida amal qilish hususiyatiga ega;

- tabiat qonunlaridan ko’ra jamiyat qonunlari yuqori tezlikda rivojlanadi;

- tabiat qonunlari yer yuzida insonlar bo’lmagan vaqtlarda ham mavjud bo’lgan, jamiyat qonunlari esa inson faoliyati natijasida paydo bo’lgan ijtimoiy shart-sharoitlar bilan bog’liq ravishda yuzaga kelgan. Yuqoridagi farqlardan kelib chiqib ijtimoiy taraqqiyot qonunlariga shunday ta’rif berishimiz mumkin: ijtimoiy taraqqiyot qonunlari - jamiyatning muayyan ijtimoiy-tarixiy shart-sharoitida ijtimoiy jarayonlar rivojining xususiyati va yo’nalishini belgilaydigan, ma’lum bir qatiy natijani taqozo etadigan, nisbiy barqaror munosabatlaridir. Jamiyat qonunlari ham tabiat qonunlari kabi obyektivdir. Bu qonunlar kishilarning irodasi va ongiga bog’liq bo’lmagan holda mavjud bo’lib, ma’lum sharoitda insonlar bu qonunlarni bilishlari va ulardan foydalanishlari mumkin, lekin bu qonunlarni ular bekor qilmaydilar yoki yo’q qila olmaydilar. Bu qonunlarning amal qilish muddati va jarayonlar qamrovi muayyan ijtimoiy shart-sharoitlarni taqozo etadi. Uning o’zgarishi yoki faoliyatini to’xtatib boshqa qonunlarga o’z o’rnini bo’shatib berishi inson xoxish-istaklari va irodasiga bog’liq bo’lmay, balki shu qonunlar faolligini ta’minlab turgan muayyan ijtimoiy shart-sharoitlarning o’zgarishi yoki yo’qolishi bilan bog’liqdir. Jamiyat qonunlari alohida ihotalangan ijtimoiy jarayonlarni qamrab olmaydi, balki dialektika qonunlari asosida o’zaro ta’sirda, uyg’unlikda amal qiladi. Jamiyat qonunlari ham dialektika qonunlariga ko’ra tadrijiy o’zgarib borish, o’z kuchini yo’qotish va yangisiga o’z o’rnini bo’shatib berish, intensiv rivojlanib borish, ekstensiv kengayib borish va yangilarini keltirib chiqarish, o’zaro aloqadorlikda faoliyat yuritish hususiyatlariga ega. Ularning namoyon bo’lishi ma’lum vaqt va makonda kechadi. Ammo ularni bilish va anglab olish insonlardan juda katta bilim va tajribani talab qiladi. Inson o’zi yashayotgan jamiyatning qonuniyatlarini doimo bilishga intiladi va ijtimoiy jarayonlarning kechishini va o’zgarishini aks ettiruvchi, real voqyelikning umumiy, abstraksiyalashgan subyektiv timso-lini - qonunlarni “kashf qiladi”. Bu kashfiyot qonunning yaratilishi emas, balki uning qay darajada subyektiv to’g’ri in’ikos ettirilishidir.

Muayyan mavjudot sohasining mohiyati uning qonuniyatlarining o'ziga xosligini ham yaratadi; chunki qonunlar hodisa va jarayonlar o‘rtasidagi muhim, zarur, takrorlanuvchi bog‘lanishdir. Ijtimoiy aloqalar boshqalardan, aytaylik, tabiiy aloqalardan nimasi bilan farq qiladi?

1. Birinchi va eng muhim xususiyat - bog'lanishlar, jamiyatdagi qonunlar odamlarning faoliyati orqali amalga oshiriladi va shuning uchun hamisha ob'ektiv-sub'ektiv xususiyatga ega. Jamiyatda mutlaq ob'ektiv jarayonlar mavjud emas, barcha ijtimoiy jarayonlar sub'ektivlik "muhriga" ega: istaklar, manfaatlar, odamlarning irodasi. "Tarix hech narsa qilmaydi, u... hech qanday jangda kurashmaydi"!"Tarix" emas, balki inson, haqiqiy, tirik inson - bularning barchasini qiladigan, hamma

narsaga ega va hamma narsaga intiladigan... Tarix hech narsa emas. lekin o'z maqsadi haqida qayg'uradigan odamning faoliyati "

2. Jamiyatdagi munosabatlar ancha xilma-xil va individualdir, shuning uchun ijtimoiy qonunlar asosan statistik qonunlar, ya’ni katta sonlar qonunlaridir.

3. Bog'lanishlarning murakkabligi va ko'p xilma-xilligi ijtimoiy qonunlarning kamroq uzoq muddatli bo'lishiga sababdir. Falsafada ijtimoiy hayot umuman hech qanday qonunlarga (neo-kantchilik, neopozitivizm) tobe emas, degan nuqtai nazar mavjud. Tabiat haqidagi fanlar, - deb ta'kidlagan V. Dilthey (1833-1911) umumiy, muntazam, ruh haqidagi fanlar - birlik, yagona bilan shug'ullanadi. M.Rikert (1863-1936) tarixiy bilishning maxsus usuli - ideografik - ob'ektni o'ziga xosligi va o'ziga xosligi bilan aks ettirishni ajratib ko'rsatadi. Karl Popper, agar dunyoda tarixiy taraqqiyot qonuni kabi narsa mavjud bo'lsa, unda kelajakni bashorat qilish, qo'llarimizni burish va muqarrarni kutishdan boshqa hech narsa qolmaydi, deb ta'kidladi. Biroq, ko'pchilik faylasuflar ijtimoiy jarayonlarda qonuniyatlar, takrorlanish mavjudligini tan oladilar. Tarixda takrorlanish ikki jihatda namoyon bo'ladi: a) muayyan ijtimoiy hodisalarning (masalan, jamiyat va tabiatning o‘zaro ta’siri, ishlab chiqaruvchi kuchlar va ishlab chiqarish munosabatlari va boshqalar) uzluksizligi, takrorlanuvchanligi ma’nosida takrorlanuvchanlik; b) bir mamlakatda boshqasida bo'lgan narsaning takrorlanishi sifatida takrorlanishi. Ijtimoiy falsafa birinchi jihatga e'tibor beradi. Ijtimoiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyati erkinlik va zaruriyat dialektikasida ham namoyon bo'ladi. Inson doimo hayron bo'lgan: "Men titroq jonzotman yoki bunga haqqim bor..."? "Men tarix oqimida bir yirtqichman yoki kemaman - men daryoda suzib yuraman, lekin men qanday istayman?" "Tarixning odamlar ongiga bog'liq bo'lmagan ob'ektiv qonunlari bor yoki odamlar o'z tarixini yaratadimi?" Ijtimoiy fanda ekstremal dunyoqarash pozitsiyalarini ifodalovchi ushbu savollarga uchta javob mavjud (29-diagrammaga qarang). Fatalizm (lot. Fa burilish — taqdir) — ijtimoiy-falsafiy tushuncha bo‘lib, tarixiy jarayonni insonga bog‘liq bo‘lmagan ob’yektiv kuchlar natijasi sifatida izohlaydi. Bu tashqi kuchlar insonning barcha harakatlarini belgilaydi.

Ijtimoiy tabaqalanishni nazariy tahlil qilish uchun asos solgan Talkott Parsons o'zining ijtimoiy harakat nazariyasida tabaqalanish tizimining universal mezonlarini ishlab chiqishga harakat qildi. Shunday qilib, u quyidagilarni taklif qildi: 1) "sifat", ya'ni shaxsga ma'lum bir xususiyatni berish, masalan, mas'uliyat, malaka va boshqalar; 2) "ishlash", ya'ni shaxsning faoliyatini faoliyat bilan solishtirganda baholash boshqa odamlar; 3) moddiy qadriyatlarga, iste'dodga, mahoratga, madaniylikka "egalik" resurslar. Ushbu uchta universal reyting ob'ektini baholash jamiyatda hukmron bo'lgan qiymat namunasiga muvofiq amalga oshiriladi[2]

Ijtimoiy tabaqalanishni Sorokin “... Eng muhimlari orasida "Madaniy mamlakatlar" ning zamonaviy aholisi tabaqalangan (ya'ni, eng kuchli) elementar

guruhlarga guruhlar kiradi: irqiy, jins, yosh, oila, davlat, til, professional, mulkiy, hajmli huquqiy, hududiy, diniy, partiyaviy, psixo-mafkuraviy" deb belgilaydi.[3]

Birinchi Prezidentimiz I. A. Karimov asarlarida, nutq va maqolalarida ishlab chiqilgan. Shuningdek, mavzuning mazmun va xususiyatlari O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi va Konstitusiya sharhlangan kitoblarda, qonunlarda va qonunosti aktlarda aks etgan. Hozirgacha jamiyatning mohiyati, qonunlariga oid anchagina ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan. Mavjud ilmiy adabiyotlarning barchasini tahlil qilish imkoniyati va hatto zaruriyati bo'lmaganligi tufayli, faqat uning o'rganilishi darajasidagi muammolar bilan cheklanamiz. Ko'pgina adabiyotlarda jamiyat qonunlari sosiologik nuqtai-nazardan o'rganilgan. XIX asr oxiri, XX asr boshlarida ko'plab rus sosiologlari, P. L. Lavrov, N. K. Mixaylovskiy, M. M. Kovalevskiy, M.Veber, E.O.Dyurkgeym, I.Gerder, Z.Freyd, E.Fromm, K.Yaspers, P.Sorokin, G.Grosiy, J.Lokk, T.Gobbslarning[2] jahon ijtimoiy fikrining yetakchi masalalari aks etgan manbalardir. Ushbu ilmiy asarlar dissertasiyada tarixiy taraqqiyot nuqtai nazaridan inson tafakkuri rivojlanish qonuniyatlarini tahlil etishda nazariy asos bo'ldi. Ilk bor ijtimoiy taraqqiyot qonunlarini idealistik nuqtai-nazardan V. F. Gegel "Huquq falsafasi" asarida, keyinchalik bu mavzuni o'rganishda materializmga asoslangan jamiyatning rivojlanish sabablarini sinfiy kurash va inqilobiy o'zgarishlar bilan bog'ladilar. Mustaqilligimizgacha bo'lgan sosializm davrida yozilgan qator ilmiy ishlarda ijtimoiy qonunlar materializmga asoslangan dialektika qonunlari asosida tahlil qilingan. Jamiyat qonunlariga faqat materialistik nuqtai-nazardan baho berish bu davrda an'ana tusini olgan. Mustaqillik yillarida mazkur masalada deyarli fundamental ilmiy asar yoki ilmiy ish qilinmagan. O'zbek faylasuflaridan J. Tulenov o'zining qator asarlarida ("Hayot falsafasi", "Jamiyat falsafasi"), S.Mamashakirov va boshqa mualliflar tomonidan "Ijtimoiy falsafa" o'quv qo'llanmasi yaratilgan bo'lib, unda ijtimoiy taraqqiyot qonunlariga alohida to'xtalgan. Ammo bu ilmiy asarlarda ham ijtimoiy taraqqiyot qonunlariga yondashishda marksistik paradigma stereotiplaridan foydalanilgan va ko'proq dialektika qonunlari asosida tahlil qilingan. Jamiyat qonunlariga umumiy tavsif berilsa-da, ammo ularning klassifikasiyasi va namoyon bo'lish shakllari yoritib berilmagan. Jamiyat mohiyatiga yangicha yondashilayotgan hozirgi zamonaviy dunyoda sivilizasion, tarixiy madaniy, ekzistensional-fenomenologik, axborot asbobli(instrumental) paradigmalar qarashlarini ijodiy o'zlashtirgan holda, ularni sintez qilish natijasida jamiyat taraqqiyoti qonunlarini tahlil qilish, o'rganish dolzarb muammoga aylangan. Jamiyat qonunlariga ilmiy yondashishda marksistik paradigmaning ayrim jihatlaridan ham ijodiy foydalanish maqsadga muvofiqdir. Moddiy munosabatlarni aks ettiruvchi qonunlar shular jumlasiga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Туленов Ж. Ҳает фалсафаси. — Т.: Узбекистон, 1993. Б 283
2. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория систем действия: культура, личность и место социальных систем // Американская социологическая мысль: Тексты / Под ред. В.И. Добренькова. М., 1996.
3. Сорокин П.А. Указ. соч. С. 65.